

“Nereden nereye geldik?”

Daha önce *Batılılaşma ve Türk Edebiyatı*, *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Aydın: Münif Paşa* adlı kitaplarıyla, Osmanlı modernleşmesi konusunda yetkin çalışmaları olan Ali Budak, *Osmanlı Modernleşmesi, Gazetecilik ve Edebiyat* adlı yeni kitabıyla Osmanlı modernleşmesine edebiyat ve kültür çerçevesinden yepyeni fikirlerle yaklaşıyor.

Osmanlı modernleşmesi; siyasi, askerî, ekonomik ve edebî birçok faktörü içinde barındırması yönüyle açıklanması oldukça zor bir kavram. Bu bakımdan Ali Budak’ın, bu zor kavramı “Osmanlı Modernleşmesi” “Osmanlı Gazeteciliği” ve “Edebiyat” ana başlıkları altında -1795’ten günümüze- çizgisellik ve nedensellik bağlamında irdelemesi kavram ve anlam karmaşasını ortadan kaldırıyor.

Osmanlı Modernleşmesi

18. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğunun siyasi, askerî ve idari sebeplerden dolayı duyduğu modernleşme ihtiyacı, 19. yüzyılda bir “teslimiyet” hâlini alır ve bu hâl özellikle Tanzimat’tan sonraki yıllarda kültürel, edebî ve fıkri alanlara yansır. Kitabın “Osmanlı Modernleşmesi” bölümünde daha çok Aydınlanma felsefesinin tezahürü olan Fransız İhtilali’nin üzerinde duruluyor. Bu ihtilalin Osmanlı’ya fıkri yansımaları anlatılırken Reisülküttap Âtîf Efendi’nin bu fikirlere karşı nasıl direnç gösterdiğini, Münif ve Edhem Pertev Paşaların Voltaire ve Rousseau’dan yaptıkları çevirilerle bu fikirlere nasıl sahip

çıktıklarını öğreniyoruz. Âtîf Efendi’ye göre “bir fitne ve fesat ateşi” olan ve “birçok yıldan beri tanrıtanımağ melunların uyandırmaya fırsat buldukları uyumuş bir bozgunculuk” olan Fransız İhtilali, Münif ve Edhem Paşalar için yıllardır pas tutmuş Osmanlı düşüncesinin gelişmesini sağlayacak tek yoldur.

Münif Paşa’nın Batı dillerinden Türkçeye tercüme ettiği “ilk edebî ve felsefî eser” unvanını taşıyan *Muhâverât-ı Hikemiyye* “Osmanlı Toplumuna Çağdaş Kadın Hakları Düşüncesinin Girişi” için bir araç olarak kullanılıyor. Münif Paşa Fénelon, Fontenelle ve Voltaire’den seçtiği on bir diyalogun tercümesini yaparak, kız çocuklarının nasıl eğitilip yetiştirilmeleri konusu üzerinde dururken kadın haklarını masaya yatırmış, 18. yüzyıl Fransa’sının sosyal hayatına ve eğitim sistemine sert eleştiriler

getirmiştir. Makaleye, sadece kadınların hazırladığı ya da kadın hakları ve eğitimi gibi konulara yer veren gazetelerin bilgilerini de ekleyen Ali Budak, Münif Paşa'yı Tanzimat sonrası düşünce hayatının yol açıcıları arasında değerlendiriyor.

Türk aydınlarının Batı bilim ve kültürünü yaymak için 1861 yılında kurdukları ilk bilimsel cemiyet olan Cemiyet-i İlmiyye-i Osmâniyye, telif ve tercüme yoluyla yayımladığı bilimsel kitaplarla, Osmanlı coğrafyasında âdeta akademi özelliği gösteren ilk cemiyet. Cemiyet'in yayın organı olan *Mecmûa-i Fünûn*'da –aynı zamanda bu dergi Osmanlı'nın ilk bilim dergisi- felsefeden teolojiye, tarihten edebiyata kadar birçok makale ve çeviri eser yayımlanır. Aslında Cemiyet, Tanzimat'la birlikte Osmanlı yöneticilerinin kişisel çabalarıyla ilerleyen Batılılaşma ve modernleşme çalışmalarının planlı, programlı ve bilinçli hâle geldiğinin de bir kanıtıdır.

İstanbul-Sütlüce'de “Minyatürk” adıyla açılan minyatür gezi parkının, aslında Münif Paşa'nın “Tanzîm-i İstanbul” adlı, İstanbul'un modern bir yapıya kavuşması için yapılması gerekenleri anlattığı makalesindeki bir proje olduğunu öğreniyoruz. Yine aynı makalede yerel yönetimlere daha fazla hak verilmesi, cadde ve sokakların geceleri aydınlatılması, ahşap binaların yangınlarda helak olduğu için itfaiye örgütünün kurulması gerektiği gibi ilerici fikirler öne süren Münif Paşa, hâlâ şehirlerimizde ve şehirciliğimizde devam eden eksikliklere yol göstermeye çalışıyor.

Osmanlı Gazeteciliği

Osmanlı toplumunda Batı tesirinde gelişen çağdaş kültür yapısı, Batı'daki gibi

kitaptan/romandan gazeteye doğru ilerlemiş, aksine gazeteden kitaba/romana doğru bir gelişim sürecinden geçmiştir. Bu bakımdan gazetelerin son dönem Osmanlı ve hatta -1950'li yıllara kadar gazetelerde tefrika roman yayımlandığını düşünürsek- yakın dönem Cumhuriyet toplumunda doldurulamaz bir yeri vardır.

Ali Budak, “Osmanlı Gazeteciliği” bölümünde, gazetecilik tarihine farklı bir açıdan yaklaşarak 1831'de *Takvîm-i Vekâyi* ile başlayan süreci 1795 yılında kısa süreliğine çıkan ve bir Fransız elçiliği bülteni olan *Le Bulletin de Nouvelles*'e kadar götürür. Osmanlı'nın henüz gazeteyle tanışmadığı bu yıllarda, Fransız İhtilali'yle ortaya çıkan yeni cumhuriyet rejiminin, devrim ilkelerini Osmanlı ülkesinde yaşayan Fransız vatandaşlarına yaymak amacıyla çıkardığı bu bültenler, ister istemez Osmanlı basınının oluşmasına öncülük etmiş ve “Fransız Devrimi'nin Osmanlı'ya Armağanı” olmuştur.

Gazetelerin propaganda gücünü bu bültenler vasıtasıyla öğrenen Osmanlı yöneticileri/aydınları nihayet 1831'de *Takvîm-i Vekâyi*'i çıkararak, Osmanlı'nın Batılılaşma adına bu zamana kadar yapmış olduğu askerî, siyasi ve ekonomik birçok düzenlemenin kamuoyuna ve sair milletlere anlatmayı amaçlamışlardır.

“19. Yüzyılda Osmanlı Ermeni Basını ve Rejimi Üzerine Çarpıcı Bir Polemik” makalesinde İstanbul'da Ermeni harfleriyile Türkçe yayımlanan gazetelerin listesini ve bu gazetelerin kültürel ve sosyal hayata etkilerinin üzerinde duran Ali Budak, “millet-i hâkime” ve “millet-i mahkûme” sınıflandırması ekseninde oluşan bir polemik tahlil ediyor.

Edebiyat

Edebiyat bölümünde de farklı bakış açılarına sahip makaleler var. Ali Budak “antropolojik bir ilk eser” olarak tanımladığı Münif Paşa’nın Âdât-ı Ümem adlı kitabını mercek altına alıyor. 18 sayfadan oluşan bu yazma eserde, milletlerin ve toplulukların tarih sahnesindeki “evleri-yaşantıları”, “yiyecek-içecekleri”, “giyim-kuşam-tezyinatları” olmak üzere üç başlık altında toplanıyor. Bunlardan en ilgi çekici olanı ise Avrupa’daki şarap üretimi ile Eski Yunan’daki aşk ve şarap kültürlerinin karşılaştırılmasıdır.

“Londra’da Bir Cuma Sabahı Rüyası” edebiyat bölümünde benim en çok dikkatimi çeken makalelerin başında geliyor. Ziya Paşa’nın Londra’da sürgün olduğu yıllarda *Hürriyet* gazetesinde yayımlanan *Rüya*, Tanpınar’ın ifadesiyle, “Ziya Paşa’nın Âli Paşa’ya duyduğu öfkenin ve hücumların hareketli bir biçimde kuvvetle tekrarlandığı küçük bir fantezisi”dir. *Rüya*’da dört farklı katman tespit eden Ali Budak, Todorov’un “fantastik” tanımı üzerinden *Rüya*’yı yeniden değerlendirerek Yeni Türk Edebiyatının ilk kaynaklarına yepyeni bakışlar atfediyor. (Ali Budak’ın Ziya Paşa’yla ilgili detaylı incelemesi için bkz: Ali Budak, *Zafername Ziya Paşa’nın*

İroni ve Parodi Şaheseri, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013.)

“Mario Levi’nin ‘Yeni Roman’ı Size Pandispanya Yaptım: Yapısal Bir Çözümleme Denemesi” adlı makale Ali Budak’ın en yeni makalesi. Alain Robbe-Grillet’in öncüsü olduğu “Yeni Roman” akımının ışığında yapısalci bir gözlükle *Size Pandispanya Yaptım* romanını inceleyen Ali Budak makalenin sonunda şu sonuca varıyor: “*Size Pandispanya Yaptım*, çok anlatıcılı, çok bakış açılı, kendisine özgü bir kurgusu olan farklı bir roman... Mario Levi, anlatım biçimi kadar anlattıklarıyla da geleceksel çizgiden epeyce ayrılıyor. Romanın, Alain Robbe-Grillet’in tanımladığı türden bir arayışın eseri olduğu rahatlıkla söylenebilir.”

Tüm bunlardan başka “Ahmet Haşim Din Duygusu ve Huzursuz Hayeller”, “Psikanalitik Edebiyat Eleştirisi ve Bir Uygulama Denemesi”, “Osmanlı Sınırları Dışında İlk Türkçe Tercümeler”, “Gülme, Komik, Mizah (Humor) ve Edebiyatımızda Zafername” gibi, daha birçok yenilikçi makaleler var kitapta.

Naci AKINCI